DÁSTÚRIY HÁM ZAMANAGÓY USÍLLARDÍŃ XALÍQ SAZLARÍ ORKESTRI REPERTUARÍNDAǴÍ SINTEZI

Hikmat Rajabov – *professor*
Ózbekstan mámleketlik konservatoriyasi Nókis filialı
Saz atqarıwshılıǵı kafedrası

СИНТЕЗ ТРАДИЦИОННЫХ И СОВРЕМЕННЫХ МЕТОДОВ В РЕПЕРТУАРЕ ОРКЕСТРА НАРОДНЫХ ИНСТРУМЕНТОВ

Хикмат Раджабов – *профессор*
кафедры инструментального исполнительства
Нукусского филиала Государственной консерватории Узбекистана

SYNTHESIS OF TRADITIONAL AND MODERN METHODS IN THE REPERTOIRE OF THE FOLK INSTRUMENTS ORCHESTRA

Hikmat Rajabov – *Professor*
Department of Instrumental Performance,
Nukus branch of the State Conservatory of Uzbekistan

Tayanısh sózler: xalıq sazları orkestri, dástúriy usıl, zamanagóy usıl, sintez, orkestrlestiriw, repertuar, milliy lad, garmoniya, tembr, dóretiwshilik izlenıw.

Rezyume. Maqalada xalıq sazları orkestri repertuarındaǵı dástúriy hám zamanagóy usıllardıń sintezi talqılanadı. Onda ózbek xalıq sazları orkestriniń tariyxıy qáliplesiw basqıshları, saz ásbapların temperirlengen garmoniyaga sáykeslep qayta quriw procesi, zamanagóy kompozitorlar dóretiwshiliginde milliy lad tiykarın zamanagóy garmoniya tili, orkestrlestiriw hám dirijyorlıq dástúr menen birlestiriw jolları úyrenilgen.

Ключевые слова: оркестр народных инструментов, традиционный метод, современный метод, синтез, оркестровка, репертуар, национальный лад, гармония, тембр, творческий поиск.

Резюме. В статье анализируется синтез традиционных и современных методов в репертуаре оркестра народных инструментов. Рассматриваются исторические этапы формирования узбекского оркестра народных инструментов, процесс реконструкции инструментов для соответствия темперированной гармонии, а также способы соединения национальной ладовой основы с современным гармоническим языком, оркестровкой и дирижёрской традицией в творчестве современных композиторов.

Keywords: folk instruments orchestra, traditional method, modern method, synthesis, orchestration, repertoire, national mode, harmony, timbre, creative search.

Summary. The article analyzes the synthesis of traditional and modern methods in the repertoire of the folk instruments orchestra. It examines the historical stages of the formation of the Uzbek folk instruments orchestra, the process of reconstructing instruments to match tempered harmony, and the ways of combining the national modal foundation with modern harmonic language, orchestration and conducting tradition in the work of contemporary composers.

Kirisiw. Xalıq sazları orkestri óneri XX ásirdiń birinshi yarımında qáliplesken bolıp, ol milliy sazlardı jáámáatlik túrde birlestirip orınlawdıń jańa formasın dóretti. 1930-jıllardıń aqırı – 1940-jıllardıń baslarında Yunus Rajabiydıń baslaması menen shólkemlestirilgen birinshi rásmiy "Ózbek xalıq sazları orkestri" bul procestiń tiykarǵı baspaldaǵı boldı. Sonnan berli ótken ásirlik dawir dawamında xalıq sazları orkestri óz repertuarın hám atqarıwshılıq ámeliyatın dáwir talaplarına sáykes rawajlandırıp keldi. Bunday rawajlanıwdıń eń áhmiyetli tárepi – dástúriy milliy tiykardı (maqom, xalıq nama-qosıqları, milliy lad sistemaları) saqlaw menen bir waqıtta zamanagóy kompozitorlıq texnikanı, garmoniyanı hám orkestrlestiriw usıllarını qollaw processi boldı. Usı maqalada xalıq sazları orkestri repertuarında dástúriy hám zamanagóy usıllardıń sintezi qanday dárejede hám qanday formalarda ámelge asatuǵınlıǵı talqılanadı.

Metodlar. Izertlewde tarıyxıy-salıstırmalı, strukturalıq-funkcional hám kompleks tallqılaw usılları qollanıldı. Xalıq sazları orkestriniń qáliplesiw tarıyxına baylanıslı ilimiy-metodikalıq ádebiyatlar, orkestr repertuarınıń ǵárezsizlik dáwirindegi hám aldınǵı dáwirlerdegi shıǵarmaları, sonıń menen birge zamanagóy kompozitorlardıń orkestr ushın jazılǵan shıǵarmaları salıstırmalı túrde talqılandı. Bul jantasıw dástúriy hám zamanagóy elementlerdiń

repertuardağı ózara qatnasın anıqlawǵa múmkinshilik berdi.

Nátiyjeler hám talqılaw. Xalıq sazları orkestriniń qáliplesiw tarıyxı sonı kórsetedi, bul jamaat dáslep dástúriy sazlardı jámáátlik túrde birlestiriw maqsetinde dóregen. Biraq dástúriy sazlardıń kópshiligi (mısalı, surnay siyaqlı sazlar) orkestr fakturasına tolıq sıymaǵanlıqtan, XX ásirdiń dawamında bir qatar sazlar qayta islengen hám jańadan jaratılǵan: dutor-bas, rubob-prima, girjek-bas, girjek-kontrabas siyaqlı sazlar tap usı maqsette dóretilgen. Bul – dástúriy sazlardı zamanagóy orkestr talaplarına, atap aytqanda, garmoniyaǵa hám kóp dawıslı fakturaǵa sáykeslestiriwdiń dáslepki hám eń áhmiyetli qádemi boldı. Dástúriy tiykar – maqom hám xalıq nama-qosıqlarınıń orkestr repertuarındağı ornı. Xalıq sazları orkestriniń repertuarında dástúriy tiykar – maqom jolları, xalıq nama hám qosıqlarınıń orkestrlestirilgen nusqaları arqalı saqlanadı. Bunday shıǵarmalarda kompozitor yamasa orkestrlestiriwshi dástúriy nama sızıǵın, ritmikalıq tiykardı (mısalı, doyra ritmin) hám milliy lad sistemasınıń ózgesheligin saqlawǵa itibar beredi. Bunday jantasıw arqalı orkestr xalıq dóretiwshiligi menen tikkeley baylanısta qaladı hám milliy identikalıqtı saqlaw wazıypasın orınlaydı. Zamanagóy garmoniya hám kóp dawıslı faktura - kompozitorlıq izlenıwler. XX ásirdiń ekinshi yarımınan baslap zamanagóy bastakorlar xalıq sazları orkestri ushın shıǵarmalar jaratqanda Yevropa akademiyalıq muzıka dástúrine tán garmoniyalıq hám polifoniyalıq usıllardı qollana basladı. Funkcional garmoniya, sekundalik qatlamlar menen boyıtılǵan akkordlar, kóp dawıslı faktura sıyaqlı zamanagóy quralları milliy nama materialı menen birlestirilip, orkestr shıǵarmalarınıń tembrlik hám dinamikalıq múmkinshiliklerin barǵan sayın keńeytip bardı. Sonıń menen birge kóplegen kompozitorlar milliy lad sistemasınıń óz qásiyetlerin saqlawǵa itibar berip, garmoniyanı milliy nama tábiyatına sáykeslestiriw jolın izleydi. Orkestrlestiriw hám tembr dramaturgiyasındağı sintez. Zamanagóy orkestrlestiriw ámeliyatında dástúriy sazlardıń tembr múmkinshilikleri jańasha ashıladı: bir tema hár qıylı sazlar toparında qayta-qayta ótkerilip, tembr ózgerisleri arqalı dramaturgiyalıq rawajlanıw dóretiledi. Bul usıl – dástúriy variaciya principiniń (bir namanıń hár qıylı túrde qaytalanıwı) zamanagóy orkestr fakturasında jańasha kórinisi delinedi. Sonıń menen birge dinamikalıq kontrastlar, registrlik ózgerisler hám ritmikalıq quramalastırıw sıyaqlı zamanagóy kompozitorlıq quralları dástúriy nama materialına jańa kórkemlik keskinlik hám keńeygen ańlatıwshılıq beredi. Dirijyorlıq dástúri hám orkestr atqarıwshılıq mádeniyatınıń rawajlanıwı. N.Mironov, A.Petrosyants, D.Zokirov, F.Sodiqov siyaqlı dirijyorlar tárepinen tiykar salınǵan xalıq sazları orkestri dirijyorlıq mektebı házirgi kúnge shekem izbe-iz dawam etip kelmekte. Keyingi dáwirlerde bul iske úlken úles qosqan dirijyorlar qatarında M.Bafoyev hám basqa zamanagóy dirijyorlardıń atları atap ótiledi. Olardıń iskerligi orkestr atqarıwshılıǵın jańa basqıshqa alıp shıǵıp, zamanagóy kompozitorlardıń shıǵarmaların keń úgit-nasiyat qılıw, atqarıwshılıq mádeniyatın joqarılatıw hám dástúriy hám zamanagóy repertuardı sáykes túrde birlestiriw baǵdarında áhmiyetli xızmet atqardı.

Joqarıda keltirilgen talqılawlar sonı kórsetedi, xalıq sazları orkestri repertuarındağı dástúriy hám zamanagóy usıllardıń sintezi bir-birine qarama-qarsı emes, bálki ózara toltırıwshı eki tárep sıpatında ámelge asadı. Dástúriy tiykar (maqom, xalıq namaı, ritmikalıq negiz) orkestr repertuarınıń milliy ózgesheligin támiyinlese, zamanagóy garmoniyalıq, polifonik hám orkestrlestiriw usılları bul tiykardı zamanagóy tıńlawshı qabıl etiwine say keńeytedi hám bayıtadı. Bunday sintez xalıq sazları orkestrin tek dástúriy jańalıq múzeyi emes, al dawamlı rawajlanıp baratırǵan kórkem óner sıpatında qáliplestiredi.

Juwmaq. Xalıq sazları orkestri repertuarında dástúriy hám zamanagóy usıllardıń sintezi – bul kórkem óner túriniń tábiyatına tán obyektiv rawajlanıwı esaplanadı. Sazlardı rekonstrukciyalaw, garmoniyalıq til, orkestrlestiriw usılları hám dirijyorlıq dástúriniń rawajlanıwı arqalı xalıq sazları orkestri óziniń milliy tiykarın saqlaǵan halda, zamanagóy kórkemlik-texnikalıq múmkinshiliklerdi de iyelep bardı. Keleshekte bul baǵdardağı izertlewlerdi zamanagóy bastakorlardıń orkestr ushın jazılǵan shıǵarmalarınıń tereń talqılawı menen baylanıslı halda dawam ettiriw maqsetke muwapıq.

Paydalanılǵan ádebiyatlar

1. Karomatov F. O‘zbek xalq cholg‘u musiqasi. – T.: Fan, 1972.
2. Азимов К. Методика работы с самодеятельным оркестром узбекских народных инструментов. - Т., 1988.
3. Визго Т. Музыкальные инструменты Средней Азии. Москва: Музыка, 1980.
4. Абдуллаев Р. Инструментальная музыка Узбекистана. – Т.: Санъат, 2001.
5. Ibrohimov O. O‘zbek xalq cholg‘u ijrochiligi tarixidan. – T.: Fan, 1998.